

Gülnerə Həmzəbəyovna Əlixanova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin baş müəllimi,
psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru
<https://orcid.org/0000-0002-5241-0250>
[https://doi.org/10.69682/arti.2024.91\(6\).256-259](https://doi.org/10.69682/arti.2024.91(6).256-259)

PEDAQOJİ ÜNSİYYƏT PROSESİNDƏ PSIXOLOJİ TƏSİR VASİTƏLƏRİNDƏN İSTİFADƏ

Гюльнара Гамзабековна Алиханова
старший преподаватель
Азербайджанского Государственного Педагогического Университета,
доктор философии по психологии

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СРЕДСТВ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ В ПРОЦЕССЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБЩЕНИЯ

Gulnara Hamzabekovna Alikhanova
senior lecturer of
Azerbaijan State Pedagogical University,
doctor of philosophy in psychology

USE OF PSYCHOLOGICAL INFLUENCE TOOLS IN THE PROCESS OF PEDAGOGICAL COMMUNICATION

Xülasə. Pedaqoji ünsiyyət tədris və tərbiyənin metod və üsullarının strukturuna daxildir. Pedaqoji ünsiyyətdə aparıcı yeri insanların bir-birini qavraması və başa düşməsi prosesi olan sosial qavrayış tutur. Müəllimin sinif ilə fəaliyyəti və ünsiyyəti təhsil situasiyasının əsas elementləridir. Pedaqoji ünsiyyət prosesində həm müsbət, həm də mənfi, həm qeyri-verbal, həm də verbal ola bilən və təklif, inandırma, təqlid və şəxsi nümunə vasitəsilə həyata keçirilən istiqamətləndirilmiş və təbii qarşılıqlı təsir baş verir.

Qrup dərsləri zamanı müəllim ünsiyyətinin özünəməxsus tələbləri vardır. Belə ki, sinif kollektivi ilə birbaşa təmasda olan müəllim psixoloji təsir gücü ilə səmərəlilik, xeyirxahlıq, inam, konsentrasiya və təşkilatçılıq nümunəsi nümayiş etdirir. Bu cür şərait işgüzar canlanma yaradır.

Bu məqsədlə səsə gücündən, nitqin tempindən rəşional istifadə etmək, şagirdlərin təcrübə və biliklərini üzə çıxarmaq üçün suallar vermək, təhsil müəssisəsinin həyatı epizodlarından, film və bədii əsərlərdən istifadə edilir. Müəllim auditoriyanın emosional vəziyyətini müşahidə etməklə öz davranışını, semantik fasilələri yenidən qurur, əsas olanı aydın şəkildə vurğulamaqla, misallar və faktlar vasitəsilə qarşılıqlı anlaşmanı əlaqəli qurmağa çalışır. Müəllimin nitq mədəniyyəti, onun aydınlığı, başa düşülməsi və düzgünlüyü auditoriyanın fəallığı və idrak marağı ilə dəstəklənir.

Açar sözlər: *pedaqoji ünsiyyət, davranış, şagird, qarşılıqlı əlaqə, təsir vasitələri, mimika, dinləmə mədəniyyəti*

Аннотация. Педагогическое общение входит в структуру методов и приемов обучения и воспитания. Ведущее место в педагогическом общении занимает социальное восприятие, которое представляет собой процесс восприятия и понимания людьми друг друга. Деятельность и общение учителя с классом являются основными элементами учебной ситуации. В процессе педагогического общения происходит направленное и естественное взаимодействие, которое может быть как положительным, так и отрицательным, как невербальным, так и не вербальным и осуществляется посредством внушения, убеждения, подражания и личного примера.

Общение учителей во время групповых занятий предъявляет уникальные требования. Таким образом, учитель, находящийся в непосредственном контакте с классным коллективом, демонстрирует пример работоспособности, доброты, уверенности, сосредоточенности и организованности, обладающий силой психологического воздействия. Такие условия создают оживление.

Для этого используются рациональное использование силы голоса, скорости речи, постановка вопросов, раскрывающих опыт и знания учащихся, эпизоды из жизни учебного заведения, фильмы и произведения искусства. Наблюдая за эмоциональным состоянием аудитории, педагог реконструирует его поведение, смысловые паузы, четко подчеркивает главное, пытается через примеры и факты построить взаимопонимание. Культура речи преподавателя, ее ясность, понятность и правильность поддерживаются активностью и познавательным интересом аудитории.

Ключевые слова: педагогическое общение, поведение, ученик, взаимодействие, средства воздействия, мимика, культура слушания

Abstract. Pedagogical communication is included in the structure of methods and methods of teaching and education. The leading place in pedagogical communication is occupied by social perception, which is the process of people's perception and understanding of each other. The activity and communication of the teacher with the class are the main elements of the educational situation. In the process of pedagogical communication, there is a directed and natural interaction, which can be both positive and negative, both non-verbal and verbal and is carried out through suggestion, persuasion, imitation and personal example.

Teacher communication during group lessons has unique requirements. Thus, the teacher who is in direct contact with the class collective demonstrates an example of efficiency, kindness, confidence, concentration and organization with the power of psychological influence. Such conditions create a business revival.

For this purpose, rational use of the power of the voice, speed of speech, asking questions to reveal the experience and knowledge of students, episodes of the life of the educational institution, films and works of art are used. By observing the emotional state of the audience, the teacher reconstructs his behavior, semantic breaks, clearly emphasizes the main thing, tries to build mutual understanding through examples and facts. The culture of the teacher's speech, its clarity, comprehensibility and correctness are supported by the activity and cognitive interest of the audience.

Keywords: pedagogical communication, behavior, student, interaction, means of influence, mimicry, listening culture.

Pedaqoji ünsiyyət, elmi təhlilin digər kateqoriyaları kimi, məsələn, tədris-pedaqoji fəaliyyət, təlim fəaliyyəti, pedaqoji fəaliyyət, şagird və müəllim şəxsiyyəti təkcə təhsil psixologiyasının predmeti deyil. Problemin həllində müxtəlif metodoloji yanaşmalar, təhsil və pedaqoji fəaliyyətin əlaqəsi problemi, xüsusən də bu fəaliyyətlə bağlı əhəmiyyətli psixoloji-pedaqoji təsir vasitələri iştirak edir.

Təcrübə göstərir ki, bəzən müəllimlərlə şagirdlər arasında ünsiyyət prosesində yaranan çətinliklərin əksəriyyəti qarşılıqlı əlaqənin birinci mərhələsində, yəni müəllimin hər hansı məlumatı izah etdiyi zaman baş verir. Bu çətinliklərin iki səbəbi var: Birincisi, qarşılıqlı anlaşmanın olmaması, ikincisi isə şagirdin müəllim mövqeyindən razı olmamasıdır (konflikt). Müəllim və şagird arasında şəxsiyyətlərarası qarşılıqlı anlaşmanın pozulması semantik maneə səbəbindən baş verə bilər. Konkret müəllimə münasibətdə onun hansı tələblər qoymasından asılı olmayaraq, konkret tələblə bağlı isə bu tələbi kimin qoymasından asılı olmayaraq semantik maneə yarana bilər.

Bu zaman müəllimlərin öz şagirdlərinin xasiyyətini öyrənə bilməsi üçün bəzi psixoloji üsullardan istifadə edilir:

1. "Şəxsi adım" texnikası - şagird ilə ünsiyyət qurarkən ona öz adı ilə müraciət etmək, insanın öz adının səslənməsi həmişə şüurlu olmayan xoşluq hissi oyadır.

2. "Münasibət güzgüsü" texnikası - üz "münasibətlərin güzgüsüdür" və mehriban, yumşaq təbəssümü olan insanlar, bir qayda olaraq, şəxsiyyətlərarası qarşılıqlı əlaqə ilə iştirakçıları cəlb edə bilirlər. Lakin bu o demək deyil ki, müəllimin üzündə həmişə təbəssüm olmalıdır.

3. "Qızıl sözlər" texnikası - insanın münasibət keyfiyyətlərini bir qədər şişirtməkdir. Ən təsirli isə antikomplimentin fonunda özünə qarşı edilən komplementdir.

4. "Səbirli dinləyici" texnikası - həmişə şagirdlə ünsiyyət zamanı müəllim səbirli və diqqətli dinləyici kimi çıxış etməlidir.

5. "Şəxsi həyat" texnikası - şagirdlərlə ünsiyyət qurarkən onların dərşənkənar şəxsi qayğıları, düşüncələri ilə maraqlanaraq bu biliklərdən təhsil və öyrənmə motivasiyası üçün istifadə etmək.

Təhsil müəssisəsindəki praktik psixoloqa müəllim-şagird münasibətlərinin daha etibarlı mənzərəsini əldə etmək üçün qiymətləndirmə sorğusunu keçirə bilər. Şagirdlərlə uğurlu ünsiyyət qurmaq üçün qarşılıqlı əlaqə haqqında fikirlərin nə dərəcədə üst-üstə düşdüyünü bilmək faydalıdır.

Qiymətləndirmə sorğusu

1. Dost	Bədxah
2. Təşəbbüsü stimullaşdıran, öz fikrini ifadə etməyə, sərbəst davranışa imkan verən.	Etirazlara, şəxsi fikirlərə, sərbəst davranışa dözməyən, şagirdləri hər zaman ciddi nəzarətdə saxlayan.
3. Maraqlanan və aktividir	Laqeyd, "öz fikrində".
4. Hisslərini açıq şəkildə ifadə etməkdən çəkinmir; çatışmazlıqlarını göstərir.	İlk növbədə prestij haqqında düşünür və nəyin bahasına olursa olsun sosial roluna uyğun gəlməyə çalışır.
5. Dinamik, ünsiyyətdə çevik, ortaya çıxan problemləri asanlıqla əhatə edir və həll edir.	Yaranan münaqişələri vaxtında görmür, bu mövzuda davranışını dəyişə bilir.
6. Şagirdlərlə nəzakətli və mehribandır, onların ləyaqətinə hörmət edir, ünsiyyətini onların fərdi xüsusiyyətlərindən asılı olaraq qurur.	Ünsiyyət hamı ilə eynidir, "Mən müəlliməm" – "Sən şagirdsən" məsafəsini qoruyur.
7. Özünü şagirdin yerinə qoyub münaqişəyə onların gözü ilə baxa bilir.	Öz fikrini təsdiqləməyi vacib sayır.
8. Aktiv, həmişə şagirdlərlə ünsiyyətdə olur.	Passiv, ünsiyyəti öz axarına buraxan.

Təklif olunan xüsusiyyətlərdə müəllim ifadənin özünə ən uyğun olan hissəsini vicdanla seçməlidir. Bu ifadənin birinci hissəsidirsə, xarakteristik rəqəmin (+), ikincisi (-) qarşısına qoyulur. Qiymətləndirməni bitirdikdən sonra rəqəmi (+) və rəqəmi (-) sayılır. Sonra şagirdlər də eyni qiymətləndirməni etməyə dəvət edilir. Bu prosedurun anonim qalmasıdır, əks halda təhrif edilmiş bir şəkil alınacaqdır. Hər halda, bu, müəllimin özü haqqında düşünmək üçün materialdır.

Müşahidə praktikasında tez-tez belə olur: bəzən başa düşməkdənsə hiss etmək daha vacibdir, bəzən isə yalnız hiss etməklə başa düşmək olar. Mimika dilini mənimsəmək ünsiyyət sənətinin mühüm tərkib hissəsidir. Mimika və emosiyalar üzrə təqdim olunan material şagirdlərlə fərdi işdə çox faydalıdır. Bununla belə, şagird auditoriyası ilə işləyərkən, qarşılıqlı əlaqə iştirakçılarının vəziyyətlərinin təsnifatından istifadə etmək məqsəduyğundur:

1. "İşləməyə hazırlıq." Natiqlə göz teması, bədənin irəli əyilməsi, öskürmənin olmaması, ah çəkmə, diqqəti yayındıran jestlər, sakit mimika, pıçıltı ilə diqqəti yayındıran amillərin olmaması.

2. "Etiraz." Jestlərin və üstü örtülü aqressiya əlamətlərinin görünüşü (yumruğunu sıxmaq, qollarını sinə üzərində çarpazlaşdırmaq, bədəni arxaya əymək – "uzanıqlı", qəzəb emosiyalarının görünüşü, nifrət).

3. "Təkrarlanan emosional və intellektual reaksiya." Yaranan təəccüb (dodaqların küncələri qaldırılır, ağız bir az açılır, qaşlar yuxarı qalxır,

alınında üfüqi qırıqlar görünür), diqqət (xüsusi nəfəs, duruş, baş əyilir və bir az çevrilir).

4. "İntellektual-emosional vəhdət". Universal diqqət, vahid reaksiya. Əsas emosiya – sakit, sərbəst sevincdir (zərif, yüngül təbəssüm, qaşlar qaldırılmış, işıldayan, parıldayan gözlər, işıqlı və enerjili hərəkətlər, canlı və sürətli iradlar).

5. "Dərin, nüvə teması." Emosional yüksəliş və sevinc, güc artımı və yaxşı əhval-ruhiyyə. Yorgunluq və xırda narahatlıqlar yox olur. Davamlı dialoq, qarşılıqlı və yeni düşüncələrə səbəb olan qarşılıqlı fikir mübadiləsinin yaranması.

Müəllim öz fəaliyyətinin xarakterinə görə daim qarşılıqlı fəaliyyətin təşkilatçısı kimi çıxış edir. Şagirdlərdə güvəni artırmağın təsirli yolu ardıcıl olaraq "biz" hissi yaratmaqdır. Dinləyicinin natiqi "başqasının" deyil, "özününkü" kimi qəbul etməsi qarşılıqlı əlaqənin uğurunu müəyyən edir. Qarşılıqlı əlaqə alınmırsa, fərdi psixoloji treninqin keçirilməsi nəzərdə tutulmalıdır. Aşağıda təqdim edilən məşqlər A.A. Leontiev tərəfindən işlənilmişdir:

Televiziya filmi. Televiziya proqramından görmədiyimiz bir filmi və ya tamaşanı seçin. Sonra isə ailə üzvlərinizin birindən onu əvvəldən axıra kimi izləməsini xahiş edin. Filmin ortasında istənilən vaxt otağa girin və bu filmə 5 dəqiqə baxın, sonra otaqdan çıxıb gördüyünüz personajları, onların münasibətlərini və gələcək taleyini yazılı şəkildə təsvir edin. Film bitdikdən sonra yazılanlar filmə baxanların fikirləri ilə müqayisə edilir. Uyğunsuzluqlar müəyyənləşdirilir və səbəbləri aydınlaşdırılır. Məşq edərkən

filmə baxış vaxtı əvvəlcə 3 dəq, sonra 1 dəqiqəyə qədər azalmalıdır.

Tanımadığınız insan. Uzun müddət tanımadığınız insanlarla ünsiyyətdə olmaq məcburiyyətində qaldığınız zaman onlardan birini seçin. Bu şəxsin peşəsini, tərcümeyi-halını, sosial, rəsmi və ailə vəziyyətini "təxmin edin". Bu məşqdə xüsusilə vacib olan, müəyyən bir fərziyyənin ortaya çıxmasına nəyin səbəb olduğu barədə özünə verdiyi hesabatdır.

Xoşagəlməz həmsöhbət. Gərgin münasibətdə olduğunuz insanlardan birini seçin. Söhbət üçün əvvəlcədən təbii bir mövzu hazırlayın. Həmin insanla görüşəndə əvvəlcə onunla danışın, yaranan söhbəti mümkün qədər uzun müddət saxlamağa çalışın və antipatiyanızı boğaraq, bir-birinizə qarşılıqlı simpatiyaya keçin.

Əhval-ruhiyyə. Əla əhval-ruhiyyədə olduğunuz hallarda elə davranmağa çalışın ki, həmsöhbət sizin xəyali depressiyanızı görüb qiymətləndirsin. Bu işə başlayan kimi məşqin ikinci hissəsinə keçilir: pis əhval-ruhiyyədə özünüzü elə aparmağa çalışın ki, heç kim hiss etməsin.

Emosiyalar. Çətin bir emosiya seçin (gizli kədər, şüursuz sevinc, daxili narahatlıq) və bu emosional davranışla tanınmış bir insanla söhbət aparmağa çalışın. Dialoq bitdikdən sonra həmsöhbətinizdən nəyi və necə uğur qazandığını və nəyi bacarmadığını soruşaraq yoxlayın. Sonra birlikdə emosiyaları təhlil edin.

Psixoloq təklif olunan məşqləri həmyaşıdları ilə ünsiyyətdə çətinlik çəkən şagirdlərə də tövsiyə edə bilər. S.L.Rubinşteyn, L.S.Vıqotski, R.S.Nemov, A.A.Leontyev, B.F.Lomov, M.İ.İlyasov, Ə.S.Bayramov, Ə.Ə.Əlizadə, M.Ə.Həm-

zəyev, S.F.Əmiraslanova, R.İ.Əliyev və b. ciddi şəkildə araşdırmışlar.

Psixoloji təsir problemi yalnız o halda uğurla həll oluna bilər ki, təsir prosesi qarşılıqlı təsir kimi nəzərdən keçirilsin. Hər iki tərəfin dəyişdiyi hər hansı bir hərəkət belə qarşılıqlı əlaqənin əsas vasitəsidir. Bu baxımdan psixoloji pedaqoji qarşılıqlı fəaliyyətin dəstəklənməsi, şagird şəxsiyyətinin formalaşmasına töhfə verməklə müəllimin şəxsiyyətinin təkmilləşdirilməsi pedaqoji ünsiyyət prosesində psixoloji təsir problemi inkişaf etdirən proses və yol kimi çıxış edir.

Müəllimin nitq tonunda, jestlərində, duruşunda, mimikasında öz hisslərini və reallığa münasibətini ifadə etməsi, əhval-ruhiyyəsi təkcə onun nitqinin vəzifə və məzmununa deyil, həm də auditoriyanın xüsusiyyətlərinə, onun gözləntilərinə, maraqlarına uyğun olmalıdır. Dinləyicilərin fərdi suallarına, iradlarına, nidalarına, mimi-kalarına və dinləmələrinə əsaslanaraq, izahın necə qəbul edildiyini mühakimə etmək, onun tempini və məzmununu dəyişdirmək mümkündür.

Problemin aktuallığı. Pedaqoji ünsiyyət prosesində psixoloji təsir vasitələrindən istifadə probleminin öyrənilməsində əsas məqsəd şagirdlər arasında qarşılıqlı ünsiyyət vasitələrinin səmərəliliyinin təhlilini verməkdən ibarətdir.

Problemin elmi yeniliyi. Pedaqoji ünsiyyət prosesində psixoloji təsir vasitələrindən istifadənin rolunu müəyyənləşdirmək və problemlə əlaqədar bir sıra faydalı tövsiyələrin irəli sürülməsindən ibarətdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən elmi yaradıcılıq işində bu mövzu ilə maraqlananlar, psixoloq və pedaqoqlar, eləcə də ali və orta ixtisas məktəblərinin tələbə və magistrləri istifadə edə bilərlər.

Ədəbiyyat:

1. Bayramov, Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Sosial psixologiya / – Bakı, -2003. - s. 300-302
2. Həmzəyev, M.Ə. Pedaqoji psixologiya. / M.Ə. Həmzəyev – Bakı, -2003. -s. 62-65.
3. Əmiraslanova, S.F. Ünsiyyətdə maneələr və onların aradan qaldırılması haqqında / S.F. Əmiraslanova -Bakı: ADU-nun Elmi xəbərləri, -2003, № 3, -s. 330-334.
4. Qədirova, R.H. Ünsiyyət psixologiyası: Dərs vəsaiti / R.H. Qədirova. -Bakı, -2016. -152 s.
5. Ефимова, Н.С. Психология общения. Практикум по психологии: Учебное пособие / Н.С. Ефимова. -М.: ИД ФОРУМ, НИЦ ИНФРА-М, 2013. - 192 с.
6. Еникеев, М.И. Общая и социальная психология: Учебник. / М.И. Еникеев. - М.: Норма, НИЦ ИНФРА-М, 2013. - 640 с.

E-mail: gulnare.alixanova@mail.ru
Redaksiyaya daxil olub: 27.11.2024